

C.G. JUNG VERZAMELD WERK

DEEL 8

C. G. JUNG VERZAMELD WERK

IN 10 DELEN

1	PSYCHOLOGIE EN PRAKTIJK
2	ARCHETYPE EN ONBEWUSTE
3	PERSOONLIJKHEID EN OVERDRACHT
4	MENSBEELD EN GODSBEELD
5	DROOM EN INDIVIDUATIE (eerste deel van <i>Psychologie und Alchemie</i>)
6	VERLOSSING IN DE ALCHEMIE (tweede deel van <i>Psychologie und Alchemie</i>)
7	LIBIDO IN TRANSFORMATIE (eerste deel van <i>Symbola der Wandlung</i>)
8	DE HELD EN HET MOEDERARCHETYPE (tweede deel van <i>Symbola der Wandlung</i>)
9	MENS EN CULTUUR
10	AANTEKENINGEN EN REGISTERS

REDACTIE

HELMUT BARR, URSULA BAUMGART, RUDOLF BLOMEYER, HANS DIECKMANN,

HELMUT REMMLER, THEODOR SEIFERT

C.G. JUNG

DE HELD
EN HET

MOEDERARCHETYPE

*tweede deel van *Symbolae der Wandlung**

Vertaling

Pety de Vries-Ek

LEMNISCAAT ROTTERDAM

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een subsidie, verstrekt door de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting te 's-Gravenhage. Voorts danken wij de stichting Pro Hebevia te Zürich, die door een bijzondere bijdrage uitgave van de delen 5, 6, 7 en 8 mogelijk maakte.

Tweede druk, 1995

Vertaling: Pety de Vries-Ek

Wetenschappelijke advisezen: Dr. L. Peppelshuizen

Omslagontwerp: Geroof/T'Hoof

*Omslagillustratie: gravure uit Johann Daniel Mylius, Philosophia Reformata
Johann Friedrich Weiss voor Lucas Jennis, Frankfurt 1622*

*Uit de collectie van de Bibliotheca Philosophica Hermetica, Amsterdam
Gefotografeerd door W. Dingemans, The Silver Hand, Amsterdam*

© Vertaling en Nederlandstalige rechten Lemniccaat bv Rotterdam 1987, 1995
ISBN 90 6069 978 5

© Walter-Verlag AG, Olen 1985

Oorspronkelijke titel: *Heros und Mater archetyp*

Zetwerk: *Carparia*

Druk: *Haasbeek bv*

Bandwerk: *Kramer Boekbinders bv*

Niets uit deze uitgave mag worden vervoerdigd en / of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en vervoerdersbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en

milieuvriendelijk vervoer is vermeden.

INHOUD

DEEL 2 (vervolg)	
4 De geboorte van de held	7
5 Symbolen van moeder en wedergeboorte	48
6 De strijd tot bevrijding van de moeder	130
7 De tweevoudige moeder	166
8 Het offer	262
Epiloog	314
Aanhangsel: Tekst van miss Frank Miller	319
Noten	325
Bronvermelding van de afbeeldingen	374

4 De geboorte van de held

Het voornaamste van alle symbolen van de libido is de menselijke gedachte, in de vorm van een demon of held. Hiermee verlaat de symboliek het gebied van de objecten, waar het astrale en metronische beeld thuishoort, en neemt een menselijke vorm aan, namelijk de gedachte van een wezen dat van verdriet naar vreugde, en van vreugde naar verdriet gaat, een wezen dat nu eens, zoals de zon, in het zenit staat, en dan weer in een duistere nacht is gehuld, en juist vanuit die nacht weer in nieuwe glans vertijst.¹ Zoals de zon door eigen beweging en vanuit een eigen innerlijke wet van de morgen tot de middag opstijgt, en, haar glans achterlatend, weet afdaalt tot de avond, om dan te verzinken in de alles verhallende nacht, zo doorloopt ook volgens onveranderlijke wetten de mens zijn baan, en verzinkt na een volbrachte levensloop in de nacht, om 's ochtends in zijn kinderen weer te herrijzen voor een nieuwe kringloop. De symbolische overgang van zon naar mens is gemakkelijk en gebruikelijk. De derde en laatste schepping van miss Miller volgt ook dit patroon. Ze geeft het als titel 'Chiwantopel, een hypnagogisch drama'. Over het tot stand komen van de fantasie deelt zij het volgende mee:

'Na een avond vol zorg en angst ging ik om 11.30 uur naar bed. Ik voelde me opgewonden, en kon niet slapen, hoewel ik erg vermoeid was... Er was geen licht in de kamer. Ik sloot mijn ogen en had hierbij het gevoel alsof er iets moest gebeuren. Toen kreeg ik het gevoel van een algemene onspanning, en ik bleef zo passief mogelijk. Voor mijn ogen verschenen er lijnen, vonken, en oplichtende spiralen... gevolgd door een kaleidoscopische terugblik op recente triviale gebeurtenissen.'

De lezer zal mijn spijt delen dat we niet kunnen weten wat de oorzaak van haar zorgen en angsten was. Voor het volgende zou het van groot belang zijn geweest hier iets over te weten. Deze leemte in onze kennis

Afb. 38 De eerste drie daden van Heracles.

Sarcofaagrelief, nagetekend in 1783

is des te betreuenswaardiger, aangezien sinds het eerste gedicht (1898) vier volle jaren zijn verlopen tot aan de fantasie die wij hier bespreken (1902). Over de tussentijd, waarin het probleem in het onbewuste beslist niet is blijven slumteren, ontbreken alle mededelingen. Maar misschien heeft dit manco ook zijn goede kant, aangezien onze belangstelling niet door een declinatie met het persoonlijke lot van de schrijfter wordt afgeleid van de algemene geldigheid van de fantasie die nu aan het licht wil komen. Daarmee valt iets weg, wat de arts in zijn dagelijkse praktijk vaak verhindert zijn blik af te wenden van de moeizame massa triviale details, en te richten op de grotere samenhangen. Hierin immers is ieder neurotisch conflict in de totaliteit van het menselijk lot geplaatst.

De toestand die onze schrijfter hier schildert, komt overeen met de toestand die gewoonlijk aan een bewust opgewekt somnambulisme voorafgaat², zoals deze bijwoortbeeld vaak beschreven wordt door spiritistische mediums. We moeten wel een zekere welwillendheid veronderstellen om naar de zachte nachtelijke stemmen te luisteren, want anders gaan dit soort subtiel en nauwelijks bespeutbare innerlijke belevingen ongemerkt voorbij. In deze luisterende houding herkennen we een naar binnen voerende stroming van de libido, die lijkt te gaan afvloeien naar een nog onzichtbaar, geheimzinnig doel. Het lijkt alsof

ze ploetsling een object heeft ontdekt in de diepte van het onbewuste, een object dat haar sterk aantrekt. Het naar buiten gerichte leven van de mens veroorlooft gewoonlijk dergelijke introversies niet. We moeten hiervoor een zekere uitzonderingsomstand veronderstellen, namelijk bijvoorbeeld een gebrek aan uiterlijke objecten, waardoor het individu gedwongen wordt een surrogaat in de eigen ziel te zoeken. Het valt overigens moelijk in te denken dat deze rijke wereld te arm zou zijn om een object te bieden aan de liefde van een mens. Voor ieder van ons biedt ze oneindig veel ruimte. Eerder is het het onvermogen tot liehbetben, waardoor de mens van zijn mogelijkheden wordt beroofd. Slechts voor diegenen is de wereld leeg, die niet in staat zijn hun libido te richten op dingen en mensen, en deze voor zichzelf tot leven en schoonheid te wekken. We worden dus niet door een uiterlijk tekort aan objecten gedwongen een surrogaat vanuit onszelf te scheppen, maar door ons onvermogen een ding buiten onszelf liefdevol te omvatten. Natuurlijk, de moeilijkheden van onze levenssituatie en de struikelblokken van de strijd om het bestaan kunnen op ons drukken, maar ook naar uiterlijke situaties zullen de liefde niet weethouden; integendeel, ze kunnen ons tot de uiterste inspanningen aansporen. Reële moeilijkheden zullen nooit de libido op een dermate lange termijn kunnen terugdwingen, dat hierdoor bijvoorbeeld een neurose ontstaat. Hiertoe ontbreekt het conflict, dat de voorwaarde tot elke neurose is. Alleen de weestrans, waardoor tegenover het willen het niet-willen wordt geplaatst, is in staat die regressie op te wekken, die het uitgangspunt kan zijn van een psychogene stoornis. De weestrans tegen beminnen roept het onvermogen tot liefde op, of een dergelijk onvermogen werkt als weestrans. Zoals de libido op een voortdurende stroom lijkt, die zijn water breed laat stromen in de wereld van de werkelijkheid, zo lijkt de weestrans, dynamisch beschouwd, niet zozeer op een rosblok in de rivierbedding, die over- of onspoeld wordt door de rivier, maar op een terugstromen naar de bron in plaats van naar de monding. Een deel van de ziel wil wel het uiterlijke object, maar een ander deel zou liever terugkeren naar de subjectieve wereld, waar de luchtige en licht gebouwde paleizen van de fantasie wonken. Deze tweespalt van het menselijk willen, waaraan Bleuler vanuit psychiatrisch standpunt het begrip ambivalententie¹ heeft gehecht, zouden we kunnen beschouwen als iets wat altijd en overal aanwezig is.

We zouden eraan kunnen denken dat ook de allertimietische motorische impuls tegenovergestelde impulsen induceert, aangezien bijvoorbeeld bij de handeling van het strekken ook de buigspieren geactiveerd worden. Deze normale ambitendentie voert echter nooit tot een vertraging of zelf verhinderling van de beoogde handeling, maar is de onmisbare voorwaarde voor de coördinatie en volmaaktheid hiervan. Wanneer uit de harmonie van fijn afgestemde tegengesteldheid een storende werking op het handelen ontstaat, dan moet er sprake zijn van een abnormaal teveel of te weinig aan de ene of de andere kant. Uit dit toegevoegde derde ontstaat de weerstand. Dit geldt ook voor de tweespalt van het willen, waaruit zo vele moeilijkheden voor de mens ontstaan. Pas het abnormale derde ontbindt de tegenstellingsparen, die zich normaal gesproken in een toestand van zeer innige verbinding bevinden, en brengen deze naar voren als gescheiden tendensen; pas hierdoor veranderen ze echt in willen en niet-willen⁴, die elkaar hinderlijk in de weg staan. De harmonie wordt aldus een disharmonie. Het kan hier niet mijn taak zijn te onderzoeken, vanwaar dit onbekende derde afkomstig is, en wat het is. Freud ziet het 'kerncomplex' in het incestprobleem, want de regressie van de libido naar de ouders toe roept niet alleen symbolen tot leven, maar ook symptomen en situaties, die we niet anders dan incestueus kunnen opvatten. Uit deze bron stammen alle incestrelaties, waarvan het in de mythologie wemelt. Dat deze regressie zo gemakkelijk ontstaat, lijkt te komen door het feit dat de libido een aanzienlijke *traagheid* bezit, die geen enkel object in het verleden wil achterlaten, maar het voor altijd zou willen vasthouden. De 'tempelschennende greep achterwaarts', waarover Nietzsche spreekt, ontpopt zich, ontdaan van het incestueus omhulsel, als een oorspronkelijk passief blijven steken van de libido in de objecten van de prieste jeugd. Deze traagheid is echter ook een hartstocht, zoals La Rochefoucauld zegt:

'Van alle hartstochten is er geen die onszelf minder bekend is dan de traagheid; het is de vurigste en kwaadaardigste van alle hartstochten, hoewel haar geweldadigheid onmerkbaar is, en de schade die ze veroorzaakt verhoorgen blijft. Als we zorgvuldig haar macht onderzoeken, dan zien we dat ze in allerlei gevallen onze gevoelens, onze belangstelling en onze genoegens beheerst. Ze is de Remora, die de kracht heeft de

grootste scheppen tot stilstand te brengen; een luwte die voor uiterst belangrijke ondernemingen gevaarlijker is dan klippen en onweer. De rust van de traagheid is een geheime betovering van de ziel, die ploetseling het ijverigste streven en de meest vastbetaden besluiten kan verlammen. Om, in één woord, een juiste voorstelling van deze hartstocht te geven, moeten we zeggen dat de traagheid een soort zaligheid van de ziel is, die haar troost is bij al haar verliezen, en die het surrogaat vormt voor alles wat ze bezit.⁷³

Het is deze gevaarlijke hartstocht die in de bedenkelijke vermomming van incest verschijnt. We ontmoeten haar in de vorm van het beeld van de verschrikkelijke moeder⁷⁴ (afb. 74). Ze is de veroorzaker van on-eindig veel kwaad, niet in de laatste plaats van neurotische stoornissen. Want met name uit de walm van stagnerende resten libido ontwikkelen zich schadelijke fantasieën, die de realiteit zozeer versluieren, dat aanpassing onmogelijk wordt. We zullen hier echter niet de fundamenteën van incestfantasieën verder nagaan; deze voorloperige aanduiding van het incestprobleem moge voldoende zijn. Hier moeten we ons alleen met de vraag bezighouden of de weerstand, die bij onze schrijfsier tot regressie leidt, een bewuste uiterlijke moeilijkheid betekent of niet. Zou het een uiterlijke moeilijkheid zijn, dan zou de libido weliswaar opgestuwd worden; ze zou fantasieën opwekken die we het beste plannen kunnen noemen, namelijk plannen hoe men de hindernis zou kunnen overwinnen. Het zouden ideeën zijn die met oplossingen spelen, misschien zelfs een ingespannen nadenken dat tot veel kan leiden, maar zeker niet tot een hypnagogisch drama. De hierboven beschreven passieve toestand past niet bij een werkelijke uiterlijke hindernis, maar juist door de overgave waarmee hij beleefd wordt op een neiging, die reële oplossingen versmaadt, en de voorkeur geeft aan een fantasisch surrogaat. Het zou dus in laatste instantie in wezen om een innerlijk conflict gaan, bijvoorbeeld in de sfeer van de vroegere indrukken, die tot de twee eerste onbewuste scheppingen hebben geleid. We worden dus tot de conclusie gedwongen dat het uiterlijk object niet beminnd kan worden, omdat een doorlatgevende hoewelheid libido de voorkeur geeft aan een innerlijk object, dat als surrogaat voor de ontbrekende werkelijkheid opstijgt uit de diepten van het onbewuste.

De visionaire fenomenen, die optreden in de eerste fases van de introversie, worden getrangschikt onder de bekende verschijnselen⁷ van hypnotische visioenen (zogenoemde entopische fenomenen), ze vormen de basis voor de eigenlijke visioenen, de 'zelfwaarneming' van de libido in de vorm van symbolen, zoals we nu kunnen zeggen.

Miss Miller vervolgt met:

'Ik had daarna de indruk alsof ik elk moment een mededeling kon ontvangen. Het leek of in mij deze woorden werden herhaald: "Spreek, o Heer, want uw dienstraagd hoort, open zelf mijn oren!" Het hoofd van een sfinx verschijnt daarna in mijn gezichtsveld, een Egyptische; dan vertraagt het.'

Deze passage beschrijft heel duidelijk de bedoeling: de uitdrukking 'communiqué' (mededeling) is zelfs in spiritistische kringen een gangbare uitdrukking. De bijbelse woorden bevatten een invocatie of een 'gebed': een wens die tot de godheid is gericht, een concentratie van de libido op het godsbeeld. Het gebed heeft betrekking op 1 *Samuel* 3:1v, waar Samuel's nachts drie keer door God wordt geroepen. Hij meent echter dat Eli hem roept, totdat deze hem zegt dat het God is die hem roept, en dat hij Hem, wanneer Hij opnieuw zijn naam roept, moet antwoorden: 'Spreek, want uw knecht hoort'. De droomster gebruikt deze woorden eigenlijk in omgekeerde betekenis, door namelijk haar wensen, haar libido, hiermee naar de diepte van het onbewuste te leiden.

We weten dat individuele mensen, hoerzeer ze ook door hun verschillende bewustzijnsinhoud gescheiden zijn, steeds meer op elkaar gaan lijken als ze vanuit het standpunt van het onbewuste worden beschouwd. Het maakt op iedere therapeut grote indruk, wanneer hij besef hoe gelijkvormig de onbewuste beelden, bij alle rijkdom, zijn. Verschillen ontstaan pas door individuarie. Dit feit vormt een diepe psychologische rechtvaardiging voor een essentieel gedeelte van de filosofieën van Schopenhauer, Carus en Von Hartmann. De psychische basis van deze filosofische opvattingen wordt gevormd door deze klaarblijkelijke gelijkvormigheid. Het onbewuste bestaat onder andere uit 'reizen' van de archaische ongedifferentieerde psyche, inclusief haar

dierlijke voorstages. De reacties en produkten van de dierlijke psyche bezitten een algemeen verbreide gelijkvormigheid en stabiliteit, waarvan we bij mens en slechts sporen kunnen ontdekken. De mens lijkt ons ook veel individueler toe dan het dier. Dit zou overigens ook een misleiding kunnen zijn, aangezien wij de doelmatige neiging hebben voornamelijk de verschillen te herkennen van de dingen die ons interesseren. De psychologische aanpassing vereist dit, want deze is uitsluitend mogelijk dank zij een minutieuze differentiatie van onze indrukken. Met het oog op deze neiging kost het ons zelfs de grootste moeite de algemene samenhangen te zien van dingen waarmee we ons dagelijks bezighouden. Dit inzicht gaat ons veel gemakkelijker af bij dingen die verder van ons af staan. Voor een Europeaan is het bijvoorbeeld aanvankelijk vrijwel onmogelijk gezichten te onderscheiden in een Chinese volksmassa, terwijl gezichten van Chinezen toch even individueel gevormd zijn als die van ons Europeanen. Het gemeenschappelijke van hun, ons vreemde, gelaatstreken is voor een buitenstaander veel opvallender dan de individuele verscheidenheid. Wanneer we echter te midden van Chinezen leven, dan verdwijnt deze indruk van uniformiteit steeds meer, en ten slotte zijn ook zij individuen. De individualiteit is één van die geconditioneerde factoren, die wegens hun praktische belang worden overschat; ze behoort niet tot de overweldigend duidelijke algemene feiten - die zich daarom aan ons opdringen -, waarop een wetenschap gefundeerd moet zijn. De individuele bewustzijnsinhoud is daarom het ongunstigste object voor de psychologie dat we ons kunnen voorstellen, juist omdat deze inhoud het algemene gedifferentieerd heeft tot in het onherkenbare. Het wezen van bewustzijnsprocessen wordt immers gevormd door het aanpassingsproces, dat zich in minutieuze details afspeelt. Daarentegen is het onbewuste het algemene, dat niet alleen individuen onderling tot volken verbindt, maar dat ook de band vormt met mensen uit het verleden en hun psychologie. Daarom is het onbewuste in zijn, boven het individuele uitgaande, algemeenheid⁸ in eerste instantie het object van een werkelijke psychologie, die er aanspraak op maakt meer te zijn dan psychofysica.

De mens als individu is een verdacht fenomeen, waarvan het bestaansrecht vanuit een biologisch standpunt zou kunnen worden aangevochten. Van daaruit heeft het individu slechts zin als collectief wezen.

respectievelijk als onderdeeltje van de massa. Het culturele standpunt echter geeft de mens een betekenis die hem van de massa scheidt, en dit leidde in de loop der eeuwen tot een vorming van de persoonlijkheid, die gepaard ging met de heldencultus. De pogingen van de rationalistische theologie om de persoonlijke Jezus vast te houden als een laatste en kostbaarste rest van de godheid die in het onvoorstelbare verdwenen is, past in deze tendens. De katholieke kerk heeft zich in dit opzicht beter aangepast, aangezien zij tegemoet is gekomen aan de algemene behoefte aan een zichtbare held door een priestertelijke plaatsvervangert op aarde te erkennen. De zintuiglijke waarnembaarheid van de religieuze gestalte onderstreept in zekere zin het overblijven van de libido op het symbool – vootopgesteld dat de verering niet blijft stilstaan bij het zichtbare object. Maar zelfs in dit geval is de libido toch op 'n minst gehecht aan de plaatsvervangende menselijke figuur, en heeft haar oorspronkelijke primitieve vorm verloren, ook al heeft ze nog niet de gewenste symbolische gedaante bereikt. Deze behoefte aan zichtbare werkelijkheid is heimelijk bewaard gebleven in een bepaalde protestantse en persoonlijke theologie, met haar grote nadruk op de historische Jezus. Niet dat de mensen van de zichtbare God hielden; ze hielden niet van hem zoals hij verschijnt, namelijk als mens. Want wanneer vrome lieden van mensen zouden willen houden, dan zouden ze zich tot hun burens of tot hun vijanden kunnen wenden. De religieuze gestalte kan niet uitsluitend een mens zijn, ze moet daargene uitbeelden wat ze eigenlijk is, namelijk de totaliteit van de oerbeelden, die overal en altijd het 'buitengewoon werkzame' uitdrukken. In de zichtbare menselijke vorm zoeken we gezinszins de mens, maar de supermens, de held of de God, namelijk een wezen dat op de mens *gelijkt*, een wezen dat die ideeën, vormen en krachten uitdrukt die de ziel aangrijpen en vormgeven. De psychologische ervaring ziet ze als archetypische inhouden van het (collectieve) onbewuste, resten van een oeroude menselijkheid, die in alle mensen dezelfde zijn, een gemeenschappelijk bezit waaraan differentiatie en verdere ontwikkeling zijn voorbijgegaan, maar dat aan alle mensen geschonken wordt evenals zonlicht en lucht. Maar door van dit erfgoed te houden, houden ze van daargene wat aan allen gemeenschappelijk is, en zo keren ze terug naar de moeder der mensen, namelijk tot de psyche, die er was voordat het bewustzijn bestond. Op deze manier verwerpen

ze weet iets van de samenhang en van de geheime en onwetsaanbare kracht, die het gewoel van saamhorigheid met het geheel pleegt te verlenen. Het is het probleem van Antaeus, die alleen door het contact met moeder aarde zijn reuzenkracht kan behouden. Dit periodieke in-zichzelf-terugkeren lijkt binnen zekere grenzen een gunstig effect te hebben op de psychische toestand van het individu. Het valt inderdaad te verwachten dat de twee basismechanismen van de psyche, namelijk extravertie en introvertie, in hoge mate ook doelmatige normale soorten reacties tegenover complexen zijn: de extravertie is een middel om weg te vluchten van het complex in de realiteit, de introvertie is een middel om zich samen met het complex van de uiterlijke realiteit los te maken. Het verhaal in 1 *Samuel* 3:1 beschrijft hoe de libido naar binnen wordt geticht: de invocatie drukt de introvertie en de uitgesproken verwachting uit dat God zal spreken, ze verplaatst de activiteit vanuit het bewustzijn naar het wezen dat door de invocatie geconstitueerd is, een wezen dat zich aan ons empirisch begrip vertoont als een oerbeeld. Op grond van ervaring kunnen we concluderen dat alle archetypische inhouden als eigenschap een zekere autonomie bezitten: ze kunnen enerzijds spontaan verschijnen, en anderzijds een zekere, vaak overwerldigende dwang uitoefenen. (Ik moet de lezer hier naar mijn latere werk verwijzen.) De verwachting dat de 'God' de activiteit en spontaneïteit van het bewustzijn zou kunnen overnemen, heeft daarom volstrekt niets onzinnigs, aangezien de oerbeelden hiertoe zeer zeker in staat zijn.

Nu we ons op de hoogte hebben gebracht van de algemene bedoelingen van het gebed, zijn we getreed om meer over de visioenen van onze droomster te horen: na het gebed verschijnt 'het hoofd van een sfinx met een Egyptische hoofdbedekking', om al gauw weer te verdwijnen. Hier werd de droomster gestoord, zodat ze eventjes ontwaakte. Het visioen doet denken aan de in het begin genoemde fantasie van het Egyptische beeld, wens verstaar gebaar hier als fenomeen in de 'functionele categorie' (Silbeter) volstrekt op zijn plaats is. De lichte stadia van de hypnose worden ook technisch 'engourdissement' (verswijming of zwaar worden) genoemd. Het woord 'sfinx' wijst op 'raadsel', een raadselachtig schepsel, dat ook raadsels opgeeft, zoals de Sfinx aan Oedipus, en dat op de drempel van 's menschen lot staat, als een symbolische aankondiging van het onafwendbare. De sfinx is een half theriomorfe (dier-

vormige) uitbeelding van dat moedertimago, dat we de verschrikkelijke moeder kunnen noemen, en waarvan in de mythologie nog volop sporen te vinden zijn. Men zal mij hier verwijzen, dat er behalve het woord 'sfinx' geen enkele rechterswaardiging is voor de toespeling op de Sfinx van Oedipus. Bij gebrek aan een context zou een individuele interpretatie overigens zijn uitgesloten. De aanduiding van een 'Egyptische fantasie' (VW 7, p. 46v) is te vaag om hier gebruikt te kunnen worden. We zijn daarom gedwongen – als we het inderdaad willen wagen dit visioen te begrijpen – om ons wellicht op een al te stoumoedige wijze te richten op etnologisch materiaal, met de veronderstelling dat het onbewuste zijn symbolen tegenwoordig nog op dezelfde wijze bestempelt als in het verste verleden. Met betrekking tot de sfinx verwijs ik eerst naar VW 7, waar sprake was van de themomorfte uitbeeldingen van de libido (afb. 5). De arts is vertrouwd met deze manier van uitbeelden, door de dromen en fantasieën van zijn patiënten. De drift wordt vaak uitgebeeld als stier, paard, hond, enzovoort. Eén van mijn patiënten, die dubieuze relaties met vrouwen had, en die zijn behandeling begon met de vrees dat ik hem zijn avonturen zou verbieden, droomde dat ik (zijn arts) een merkwaardig dier, half varken, half krokodil, heel handig aan de muur vastpistete. De dromen wemelen van dit soort themomorfte uitbeeldingen van de libido. Ook samengestelde wezens, zoals in deze droom, komen regelmatig voor. Berschner heeft ons een serie illustraties gegeven⁹, waarbij met name de onderste (animale) helft de diervorm heeft. De libido, die themomorf wordt uitgebeeld, is de 'diëtijke' driftmatigheid¹⁰, die zich in een verdroongen toestand bevindt. In het hierboven genoemde geval kan je je overigens met een zekere bevreemding afvragen waar de repressie bij zo iemand kan zitten, aangezien hij zijn dromen immers zoveel mogelijk uitleeft. Seksualiteit is echter niet de enige drift, en driftmatigheid kan niet zonder meer met seksualiteit geïdentificeerd worden. Het kan daarom gemakkelijk dat mijn patiënt juist door zijn uitgesproken tekort aan seksuele verdringing zijn instinct kweest. Zijn droom beeldt zijn vrees dat ik hem een medisch verbod zou kunnen opleggen iets te natuurgetrouw uit om niet verdacht te zijn. Dromen, die de werkelijkheid te nadrukkelijk herhalen of te duidelijk de nadruk leggen op verwachtingen in de werkelijkheid, maken gebruik van bewuste inhoud en als middel tot expressie. Zijn droom drukt name-

lijk een projectie uit: hij projecteert het doden van het dier op de arts, dat wil zeggen het verschijnt zo aan hem, aangezien hij niet weet dat hij zelf zijn instinct kweest. Het spitse instrument betekent gewoonlijk de intellectuele naald, die de kever vastpint en klassificeert. Hij heeft 'moderne' ideeën over seksualiteit, en weet niet dat diep in hem de vrees leeft dat ik zijn lievelingsdieren zou kunnen afpakken. Deze mogelijkheid vreesst hij terecht, want als deze niet in hemzelf zou bestaan, dan zou hij nauwelijks zo'n droom hebben. De theïonotie symbolen hebben altijd betrekking op onbewuste manifestaties van de libido.

Deze onbewustheid van instinctieve impulsen berust op twee gronden: de ene is de algemene onbewustheid, waaraan iedereen meer of minder deelneemt, de andere is een secundaire onbewustheid, wegens verdringing van onvermijgbare inhoud. Dit verschijnsel is niet een oorzaak, maar al een symptoom van een neurotische instelling, die er de voorkeur aan geeft bepaalde onaangename feiten over het hoofd te zien, en die zonder aarzelen het risico neemt van een lange keten ziekelijke verschijnselen, omwille van een klein woordje op dit moment.

Zoals we hebben gezien heeft verdringing geenszins altijd te maken met uitsluitend seksualiteit, maar heel in het algemeen met instincten. Deze betrekken de vitale fundamenteën, de levenswetten in het algemeen. De regressie, op gang gebracht door de verdringing van het instinct, leidt steeds terug naar het psychische verleden, en daarmee naar de fase van de kindertijd. In deze fase waren de doorslaggevende machten ogen-schijnlijk en ten dele ook werkelijk de ouders. Naast de ouders spelen echter de impulsen van de aangeboren instincten van het kind een zekere rol. Dat zien we aan het feit dat ouders op hun verschillende kinderen niet dezelfde invloed hebben; dat wil zeggen de kinderen reageren op verschillende manieren op hun ouders. Ze bezitten dus individuele determinanten. Op de leegte van het kindertijdke bewustzijn maakt het natuurlijk de indruk alsof alle determinerende invloeden van buitenaaf komen. Kinderen kunnen hun eigen instincten niet onderscheiden van de invloed en de wil van hun ouders. Uit een tekort aan onderscheidingsvermogen tijdens de vroegkindertijdke toestand vloekt voort dat de dieren die de instincten representeren, ook tegelijkertijd buiten van de ouders zijn, en dat de ouders in een diergedaante verschijnen, de vader als stier, de moeder als koe, enz. ¹¹ (Zie afb. 94.)

Gaat de regressie verder terug dan tot de fase van de kindertijd, dat wil zeggen tot de voorbewuste ('prenatale') fase, dan treden archetypische beelden op, die niet meer verbonden zijn met individuele herinneringen. Ze behoren tot die schaar van getrfde mogelijkheden tot het maken van voorstellingen die met elk mens weer opnieuw geboren worden. Hier ontstaan nu de beelden van 'goddelijke' aard, die een deels menselijke, deels dierlijke natuur bezitten. De manier waarop deze gestalten verschijnen is afhankelijk van de instelling van het bewustzijn: heeft dit een negatieve instelling ten opzichte van het onbewuste, dan zijn de dieren angstaanjagend; is de instelling positief dan gaat het bijvoortbeeld om 'behulpzame dieren'. Het komt ook vaak voor dat een te zachtaardige en afhankelijk houding ten opzichte van de ouders - waarbij dezen natuurlijk een doorslaggevende rol spelen - in dromen gecompenseerd wordt door angstaanjagende dieren, die overeenkomen met de ouders. Een dergelijk angstaanjagend dier is de sfinx, die nog duidelijke sporen van een moederderivaat vertoont. In de mythe van Oedipus werd de sfinx door Hera gestuurd, die Thebe haatte wegens de geboorte van Bacchus. Juist doordat Oedipus geloofde dat hij de sfinx - gestuurd door de moederlijke godin - overwonnen had door haar kindtlijk eenvoudige raadsel op te lossen, beging hij de matricihale incest. Hij moest dingen naar de gunsten van Jocaste, zijn moeder, aangezien de troon en de hand van de koningin-weduwe van Thebe aan diegene toebehoorde, die het land van de plaag van de sfinx zou bevrijden. Hiervuit vlooiden de tragische gevolgen voort, die vermeden hadden kunnen worden wanneer Oedipus zich had laten afschrikken door de gevaarlijke verschijning van de sfinx. Formeel personificeert de sfinx de 'verschrikkelijke' of 'verblindende' moeder (zie hieronder!). Oedipus kende nog niet de filosofische verwondering van Faust: 'De moeders, moeders... 'k klinkt zo zonderling!'¹² Hij wist niet dat het vernuft van de man nooit is opgewassen tegen het raadsel van de sfinx. De genealogie van de sfinx heeft heel wat verbandingen met het probleem dat hier is opgeworpen: ze is de dochter van Echidna, een heteroogeen wezen: van boven een schone maagd, van onderen een afschuwelijke slang. Dit dubbelwezen komt overeen met het beeld van de moeder: boven de menselijke, beminnelijke, aantrekkelijke helft; beneden de animale, vreeswekkende helft, door het incestverbod getrans-

Afb. 39 Gorgo.

Detail van een Griekse vaas

formeerd tot een angstaanjagend dier.¹³ Echidna is een afstammeling van de almoeeder, van moeder aarde, Gaia, die haar verwekte met Tartaros, de gepersonificeerde onderwereld. Echidna zelf is de moeder van alle verschrikkingen: van de Chimeren, van Scylla, Gorgo (afb. 39), van de afgrijselijke Cerberus, van de Iecuw van Nemesis, en van de adelaar, die aan de lever van Prometheus vast; bovendien verwekte ze nog een reeks draken. Eén van haar zonen is Orthus, de hond van de monsterlijke Geryon, die gedood werd door Hercules. Met deze hond, haar zoon, verwekte Echidna in een bloedschennige bijslaap de sfinx. Dit materiaal mag voldoende zijn om het symboolcomplex van de sfinx te karakteriseren. Het is duidelijk dat een dergelijke factor niet door de oplossing van een kinderraadsel terzijde geschoven kan worden. Het raadsel was juist de val die de sfinx voor de zwerver had opgesteld. Door zijn verstand te overschatten, trapte hij op een echt mannelijke wijze in deze val, en beging, zonder het te weten, de zondige incesst. Het raadsel van de sfinx was zijzelf, namelijk het vreeswekkende beeld van de moeder, waardoor Oedipus zich niet liet waarschuwen.

Wanneer wij ondanks het gebrek aan subjectief materiaal het toech zouden wagen een conclusie te trekken uit het symbool van de sfinx bij onze droomster, dan zouden we wellicht mogen zeggen dat de betekenis van de sfinx hier vermoedelijk dezelfde is als in het geval van Oedipus.

hoewel deze een man was. In ons geval zouden we bijna een mannelijke sfinx moeten verwachten. Inderdaad bezaan er mannelijke en vrouwelijke sfinxen in Egypte, wat miss Miller wellicht zelfs bekend was. (Overigens is de sfinx van Thebe zonder enige twijfel vrouwelijk.) Volgens de verwachting zou het daarom een mannelijk monster moeten zijn, omdat bij een vrouw het gevaar in eerste instantie niet van de kant van de moeder, maar van die van de vader dreigt. We zullen deze vraag onbeslist laten, en ons eerst weer op het feitelijke verslag richten. Nadat miss Miller zich opnieuw had geconcentreerd, ontwikkelden de visioenen zich verder:

'Plotseling verschijnt een Azteek, tot in elk detail volledig duidelijk: zijn hand geopend, met grote vingers, zijn hoofd in profiel, met een wapenrusting en hoofdrooi overtenkonstig de verentooi van de Amerikaanse Indianen. Het geheel doet enigszins denken aan Mexicaanse sculpturen.'

Ons vermoeden dat zich een mannelijke figuur in de sfinx verbergt, wordt hier bevestigd. De Azteek is een oer-Indiaan of oer-Amerikaan. Op persoonlijk niveau beeldt hij de primitieve kant van de vader uit, want miss Miller is een Amerikaanse. In dit verband moet ik opmerken dat ik bij analyses van Amerikanen vaak heb gezien dat het inferieure deel van de persoonlijkheid (de 'schaduw')¹⁴ door een neger of Indiaan wordt uitgebeeld. Dat wil zeggen, terwijl een Europeaan in zijn droom een min of meer negatieve vertegenwoordiger van zijn eigen soort naar voren zou brengen, is het bij de Amerikaan een Indiaan of een neger. De vertegenwoordiger van een lagere sociale klasse karakteriseert het inferieure deel van de persoonlijkheid van de man. Miss Miller is echter een vrouw. Haar schaduw zou daarom een vrouwelijke figuur moeten zijn. Hier gaat het echter om een mannelijke gedaante, die gezien de rol die deze in de fantasieën van miss Miller speelt, beschouwd mag worden als een personificatie van het mannelijke in de vrouwelijke persoonlijkheid. In mijn latere geschriften heb ik deze personificatie de 'animus' genoemd.¹⁵

Het is de moeite waard om op de details van dit visioen in te gaan, want

Afb. 40 Indische danser met feesttooi.

et is een aantal opmerkelijke zaken te vinden. De hoofdtooi van adelaarsveren heeft een magische betekenis. De Indianen neemt iets van het zonnekarakter van deze vogel over wanneer hij zich met diens veren tooit, precies zoals men zich de moed of de kracht van een vijand toetigt, wanneer men diens hart verblindt of diens scalp verovert. De veren kroon heeft tegelijkertijd dezelfde betekenis als de stralenkroon van de zon (afb. 40). Hoe belangrijk de identificatie met de zon is, hebben wij in het eerste deel (VW 7) gezien. Verder te bewijzen hiervoor vinden wij niet alleen in talrijke oude gebruiken, maar ook in even oude religieuze spraakfiguren, bijvoorbeeld in de *Wysheid van Salomo* 5:16: 'Daarom zullen zij ontvangen... een schone kroon uit de hand des Heren.'¹⁶ In de bijbel zijn nog talrijke andere passages te vinden. In een hymne van Johann Ludwig Konrad Allendorf wordt over de ziel gezegd:

Thans is ze bevrijd van alle nood,
 Pijn en zuchten zijn verdwenen;
 Gekomen is ze tot de vreugdekroon,
 Als bruid en koningin staar ze
 In het goud van de eeuwige pracht
 De grote koning terzijde;

Zij (de ziel) ziet zijn helder aangezicht (de zon):
 Zijn vreugdevol, zijn lief'lijk wezen
 Laat haar nu door en door genezen;
 Zij is een licht in zijn licht.

Nu kan het kind de vader zien,
 Het voelt de zachte kracht der liefde;
 Nu kan het Jezus' woord verstaan:
 Hijzelf, de vader, heeft u lief.
 Een ondoorgrondelijke zee van goedheid,
 Een onpeilbare zee van zegen
 Onthult zich aan de vertiche geest;
 Hij schouwt God van aangezicht tot aangezicht
 En weet wat het betekent erfgenaam van God
 In licht, en mede-erfgenaam van Christus te zijn.

Het moede lijf rust in de aarde,
 Het slaapt tot Jezus het weer wekt.
 Dan zal het stof tot zoon worden,
 Dat thans door de duist' re groeve wordt bedekt;
 Dan zullen we met alle vromen,
 Wie weet, hoe vlag al, te zamen komen
 En bij de Heer zijn, vooor altijd...¹⁷

In een lied van Laurentius Laurentii wordt er (eveneens over de ziel) gezegd:

... de bruid wordt,
 omdat ze overwint,
 thans de kroon toevertrouwd, is

In een lied van Gottfried Wilhelm Safer vinden we de passage:

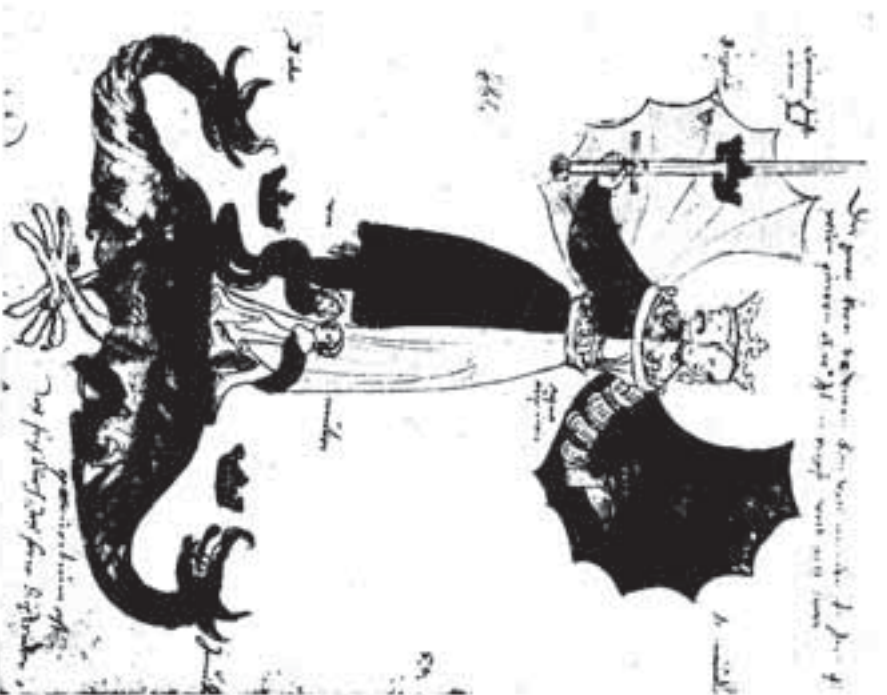
Vensier mijn grafkist met kransen,
 Zoals een overwinnaar is getooid.
 Vanuit de hemelse lenten
 Veroverde mijn ziel
 De eeuwige groene kroon;
 De ware glorie der victorie,
 Afkomstig van Gods zoon,
 Die mij aldus bedacht.¹⁹

De rol van de hand in het visioen lijkt belangrijk te zijn. Aangegeven wordt dat hij 'geopend' is, en dat de vingers 'groot' zijn (à l'arges-doigts). Het is opvallend dat juist op de hand een duidelijk accent valt. We zouden wellicht eerder een beschrijving van de gelaatsuitdrukking hebben kunnen verwachten. Zoals bekend is het gebaar van de hand veelbetekener; helaas vermennen we er niets naders over. Ik moet hier een parallelle fantasie noemen die over een hand gaat. De patiënt zag in een hypnagogische toestand zijn moeder als een Byzantijnse maarschallering in een kerk. *Een hand hield ze omhoog, wijf geopend, met gespreide vingers. Haar vingers waren heel groot, aan de uiteinden knobbelachtig opgezwellen. Elke vinger was omgeven door een kleine stralenkranen.* Het eerste wat hem bij dit beeld inviel waren de vingers van een kikker met zuignapjes aan de top; vervolgens de gelijkenis met een fallus. De historische context van dit moederbeeld is eveneens van belang. Vermoedelijk heeft in deze fantasie de hand de betekenis van het verwekkende en creatieve. Deze interpretatie wordt ondersteund door een opmerkelijke volgende fantasie van deze zelfde patiënt: *Hij ziet uit de hand van zijn moeder iets wat lijkt op een raket optuigen. Bij nader inzien is het een stralende vogel met gouden vleugels, een goudfazant, zoals hem dan invalt. We hebben reeds gezien dat aan de hand inderdaad de betekenis van het verwekken toegeschreven wordt, en dat ze bij het bereiden van vuur ook deze rol speelt. Met de hand wordt vuur geboord, het komt dus uit de hand. Agni, het vuur, wordt geprezen als een vogel met gouden vleugels.²⁰*

Over de Azteek zegt miss Miller: 'In mijn jeugd had ik bijzonder veel

belangstelling voor Azreeke archeologische vondsten, en voor de geschiedenis van Peru en de Inca's.' Helaas krijgen we niet meer te horen. Uit het optreden van de Azreek kunnen we echter concluderen dat haar onbewuste bereidwillig de impressies van deze vroegerge lectuur heeft geabsorbeerd, blijkbaar omdat dit materiaal een natuurlijke affiniteit had met haar onbewuste inhouden, danwel hier een bevredigende uitdrukking aan gaf. Zoals we in de sfinx de moeder mogen vermoeden, zo mogen we hier in de Azreek een aspect van de vader veronderstellen. Aangezien de moeder voornamelijk de eros van de zoon beïnvloedt, was het logisch dat Oedipus uiteindelijk zijn moeder zou huwen. De vader echter beïnvloedt de geest (logos) van zijn dochter, door deze te stimuleren, en wel vaak tot een pathologische intensiteit. Deze toestand heb ik in later werk 'animusbezetenheid' genoemd. Deze geestelijke invloed speelde bij onze schrijfster persoonlijk geen geringe rol, en leidde uiteindelijk, zoals uit het voorwoord tot de tweede druk van dit boek blijkt, tot een geestesstoornis. Hoewel in de Azreek de mannelijke gedaante en daarmee de invloed van de vader duidelijk naar voren komt, werd hij toch voorafgegaan door de vrouwelijke sfinx. Bij een Amerikaanse zou het niet uitgesloten zijn dat hierdoor een zeker overwicht van het vrouwelijke element wordt aangeduid. Het moedercomplex komt in Amerika namelijk veelvuldig voor, en is vaak zeer uitgesproken, vermoedelijk zowel door het sterke overheersen van de invloed van de moeder in het gezin, als door de sociale positie van de vrouw in het algemeen. Het feit dat meer dan de helft van het Amerikaanse kapitaal in handen van vrouwen is, geeft in dit opzicht te denken. Onder deze voorwaardten ontwikkelen vele Amerikaanse vrouwen voornamelijk hun mannelijke kant, die dan in het onbewuste door een uitgesproken vrouwelijke insinuativiteit, namelijk door een sfinx, gecompenseerd wordt.

De figuur van de Azreek is reeds als 'herofisch' gekarakteriseerd. Ze verteenwoordigt het mannelijke ideaal voor de primitieve vrouwelijkheid van onze schrijfster. Dit ideaal kwamen we al eerder tegen bij de ontmoeting met de Italiaanse scheepsofficier, die zonder enig genucht verduwen. Weliswaar kwam hij enigszins overeen met het onbewuste ideaal dat miss Muller voor ogen zwerfde, maar hij kon de concurrentie hiertoe niet aan, want het ontbrak hem aan de mystieke charme van de 'demonlover', van die engel, die zich voor menselijke vrouwen interesseert,

Afb. 41 De gekroonde bemaafrofdiet.

(ca. 1520)

zoals engelen dat soms schijnen te doen. (Dartom ook moeten de vrouwen in de kerk, waar engelen eveneens aanwezig zijn, hun haar verbergen!) We begrijpen nu wat zich tegen de zee-man heeft gekeerd: het was miss Millets spiritualiteit, gepersonificeerd door de Azreekse held - een spiritualiteit die onder de zonen der mensen zelden of nooit een geliefde vindt, omdat de verwachtingen veel te hoog zijn gespannen. De bewuste instelling kan in een dergelijk geval ook nog zo verstandig en